

Коваль В. В., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗАКЛАДАХ ПРОФТЕХОСВІТИ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

***Анотація.** У статті досліджено історичний досвід розвитку педагогічної системи фізичного виховання учнів ПТУ в Україні у другій половині ХХ століття, проаналізовано стан організації та ефективності фізичного виховання у навчальних закладах профтехосвіти України та визначено основні напрями його використання на теоретико-методологічному та практичному рівнях.*

***Ключові слова:** процес фізичного виховання, зміст фізичного виховання, програма фізичного виховання, завдання фізичного виховання у навчальних закладах профтехосвіти.*

***Аннотация.** В статье исследован исторический опыт развития педагогической системы физического воспитания учащихся ПТУ в Украине во второй половине XX века, проанализировано современное состояние организации и эффективности физического воспитания в учебных заведениях профтехобразования Украины и определены основные направления его использования на теоретико-методологическом и практическом уровнях.*

***Ключевые слова:** физическое воспитание, содержание физического воспитания, программа физического воспитания, задачи физического воспитания в учебных заведениях профтехобразования.*

***Annotation.** Historical experience of pedagogical system development of the vocational technical school students' physical education in Ukraine in the second half of the XX century is investigated, organization and effectiveness of physical education in Ukrainian vocational schools are analyzed and the main directions of its use on theoretical-methodological and practical levels are determined in the article.*

***Keywords:** process of physical education, content of physical education, physical education program, objectives of physical education in vocational technical schools.*

На початковому етапі становлення та розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти як педагогічної системи визначилися його завдання, які включали: сприяння гармонійному

розвитку учнів та збереження і зміцнення їх здоров'я, прищеплення необхідних знань і навичок щодо впровадження засобів фізичного виховання у побут учнів, залучення учнів до занять спортом.

У програмі фізичного виховання учнів міських та сільських ПТУ 1971 р. було визначено, що основними завданнями фізичного виховання є: сприяння гармонійному розвитку зростаючого організму учнів, організація необхідного для збереження і зміцнення здоров'я рухового режиму і підтримки високої працездатності; формування спеціальних знань, умінь і життєво необхідних рухових навичок і фізичних якостей, що забезпечують підготовку учнів до майбутньої трудової діяльності; професійно-прикладна фізична підготовка до праці стосовно профілю спеціальності, що сприяє розвитку професійно важливих фізичних і психічних якостей, рухових навичок; прищеплення необхідних знань і навичок, що сприяють впровадженню засобів фізичного виховання в повсякденний побут учнів; спортивне вдосконалення найбільш фізично підготовлених учнів в обраному ними виді спорту [1, с. 4].

У Комплексній програмі фізичного виховання учнів середніх професійно-технічних училищ 1986 р. визначалося, що завданнями фізичного виховання є: забезпечення гармонійного розвитку фізичних якостей людини, на цій основі – міцного здоров'я і високої працездатності; навчання основним руховим діям і умінням, необхідним у житті, трудовій діяльності; навчання мінімуму знань в області гігієни, медицини, фізичної культури і спорту, здорового способу життя; виховання потреби до систематичних занять фізичними вправами, вироблення стійкої звички постійно дбати про своє здоров'я і працездатність, формування навичок і умінь самостійно організувати повсякденний руховий режим; сприяння оволодінню професійними навичками; виховання морально-вольових якостей, психічної стійкості, колективізму, дисциплінованості і відповідальності; спортивне вдосконалення найбільш підготовлених учнів в обраному виді спорту [2, с. 2–3].

Виконання завдань фізичного виховання у навчальних закладах профтехосвіти України тісно пов'язувалося з організацією фізкультурного комплексу ГПО та діяльністю Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви».

Виходячи із завдань та організаційних технологій їх виконання, можна стверджувати, що змістом фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України вже на початковому етапі його розвитку визначалося наступне: формування в учнів знань з фізичного виховання; загальна фізична підготовка (уроки та виконання комплексу ГПО); залучення учнів до масового спорту та підвищення їх спортивної майстерності (через діяльність ВДСТ «Трудові резерви» у позанавчальний час).

Аналіз літературних джерел та нормативно-методичної бази з питань фізичного виховання учнів навчальних закладів профтехосвіти показав, що

категорія змісту фізичного виховання визначалася у неповному обсязі, оскільки не враховувала його спортивно спрямовану складову.

Так, у програмі фізичного виховання учнів міських та сільських ПТУ 1971 р. було зазначено, що змістом фізичного виховання є: формування необхідних теоретичних знань у сфері фізичного виховання; загальна фізична підготовка; професійно-прикладна фізична підготовка [1, с. 15].

Подібне тлумачення змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти надає П. Ф. Савицький, який у «Довіднику фізкультурного працівника» визначає, що змістом фізичного виховання у означених закладах є: формування необхідних теоретичних знань у сфері фізичного виховання; загальна фізична підготовка; професійно-прикладна фізична підготовка [3, с. 267].

Як зазначає В. А. Івонін, у програмі фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти 1977 р. визначалося, що учні міських і сільських профтехучилищ з терміном навчання 2–2,5 роки для отримання «п'ятірки» з предмета «фізичне виховання», повинні виконати нормативи ГПО III ступеня на рівні золотого значка і спортивного розряду [4, с.116–118].

З метою створення умов для підготовки спортсменів високого класу, гідного резерву для збірних команд, в поєднанні з успішним оволодінням учнями обраною професією, Постановою Державного комітету Ради Міністрів СРСР з професійно технічної освіти та Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР № 41/16а від 8 липня 1975 р. дозволялося створювати при середніх навчальних закладах профтехосвіти навчальні групи зі спортивним нахилом [5, с. 269].

Навчально-тренувальні заняття проводилися на уроках фізичного виховання та в позанавчальний час. У групах здійснювалася спортивна робота у відповідності до Статуту ВДСТ «Трудові резерви», Положення та програми дитячо-юнацьких спортивних шкіл з різних видів спорту.

Таким чином, у цей період залучення до масового спорту та спортивне вдосконалення найбільш фізично підготовлених учнів у обраних ними видах спорту були складовою частиною змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України.

Метою нашої статті є дослідження історичного досвіду розвитку педагогічної системи фізичного виховання учнів ПТУ в Україні у другій половині ХХ ст. та визначення основних напрямів його використання на теоретико-методологічному та практичному рівнях.

Основними завданнями статті є: визначення змісту, завдань, форм та методів фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України як педагогічної системи; аналіз принципів, організаційних форм та методів масової фізкультурно-оздоровчої роботи та професійно спрямованого фізичного виховання в умовах перебудови профтехосвіти.

Спираючись на матеріали дослідження, доцільно сформулювати авторське визначення *змісту фізичного виховання* учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України у досліджуваній період, яке включає наступні напрями: формування в учнів необхідних теоретичних знань з фізичного виховання; загальна фізична підготовка; професійно-прикладна фізична підготовка; залучення до масового спорту та спортивне вдосконалення найкраще фізично підготовлених учнів у обраних ними видах спорту.

Відповідний розвиток мали також форми та методи фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України. Вперше фізичне виховання як навчальний предмет був введений у навчальні плани ремісничих та залізничних училищ у 1946–1950 рр. Ці навчальні заклади були створені в системі Державних трудових резервів СРСР, яка була закритою напіввійськовою організацією, заснованою на засадах авторитарної педагогіки. Основною організаційною формою фізичного виховання у режимі навчального дня з моменту впровадження у педагогічний процес навчального предмета «Фізична підготовка», був урок.

Відомий методист з фізичного виховання, автор методик В. В. Столбов відзначав, що наприкінці 40-х років ХХ ст. фізичне виховання було введено у навчальні програми закладів освіти трудових резервів як самостійний навчальний предмет, визначено основні форми навчальної та самостійної роботи. Значно покращилася масова фізкультурна і спортивна робота, яка проводилася товариством «Трудові резерви». В усіх навчальних закладах системи трудових резервів були створені колективи фізичної культури, організована підготовка до здачі норм комплексу ГПО [6, с.175].

Дослідженням статутів ВДСТ «Трудові резерви» встановлено, що члени товариства були зобов'язані регулярно займатися в одній із секцій колективу, здати випробування на БГПО і ГПО та підвищувати свої спортивні досягнення. Отже, основною формою фізичного виховання у навчальних закладах системи трудових резервів у позанавчальний час були секційні навчальні заняття з різних видів спорту.

Певний розвиток отримали форми фізичного виховання учнів у міських професійно-технічних училищах з терміном навчання від одного року до трьох і сільських професійно-технічних училищах, які були створені у 1959 р. внаслідок перебудови система професійно-технічної освіти, з терміном навчання один-два роки.

Як визначає відомий методист, автор методик з фізичного виховання Л. П. Матвеев, у міських і сільських професійно-технічних училищах фізичне виховання становило невід'ємну частину навчально-виховного процесу. У поєднанні з професійно-технічною освітою, моральним і естетичним вихованням воно мало забезпечувати підготовку здорових, всебічно духовно і фізично розвинених молодих кваліфікованих робітників для народного господарства країни. В училищах значне місце відводилося

самодіяльній фізкультурно-масовій та навчально-спортивній роботі. Вона організовувалася колективом ДСТ «Трудові резерви» [7, с. 119–120].

Одночасно цей історичний період став етапом пошуків та опрацювання змісту, принципів, організаційних форм та методів професійно спрямованого фізичного виховання у професійно-технічних училищах, яке покликане забезпечувати належний рівень фізичної готовності учнів для конкретного виду майбутньої трудової діяльності. Професійно спрямований напрям фізичного виховання в нашій країні розвивався двома шляхами: у підготовці молоді до праці (ППФП) та в процесі виробництва (виробнича гімнастика).

У Програмі зазначалося, що видами виробничої гімнастики є гімнастика до занять і фізкультурна пауза, основним завданням яких було не лише збереження здоров'я і підвищення працездатності учнів, а й формування навичок з організації та проведенні її в умовах майбутньої професійної діяльності. Однією з форм масової фізкультурно-оздоровчої роботи були оздоровчо-спортивні або оздоровчо-трудова табори, що організовувалися навчальним закладом.

Подальший розвиток форм та методів фізичного виховання учнів навчальних закладів профтехосвіти України знайшов відображення у «Програмі фізичного виховання учнів міських та сільських професійно-технічних училищ (із рекомендаціями з професійно-прикладної фізичної підготовки)», яка була впроваджена у 1971 р. [1]. У Програмі було визначено, що фізичне виховання здійснюється протягом усього періоду навчання, охоплює всі сфери життєдіяльності учнів *в режимі навчального дня, у позанавчальний час, у побуті, під час виробничої практики*.

З метою широкого охоплення учнів різними формами фізичного виховання та розвитку організаторських здібностей колективом фізичної культури проводилася підготовка громадських фізкультурних кадрів: громадських інструкторів з виробничої гімнастики, громадських інструкторів та суддів за видами спорту.

Наступний перегляд форм організації фізичного виховання відбувся у 1977 р. з прийняттям та впровадженням нової Програми фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти, у якій наголошувалося, що в режимі навчального дня головними формами фізичного виховання вважаються уроки фізичного виховання, обов'язкові для всіх учнів; додаткові заняття; виробнича гімнастика [8].

Уроки з фізичного виховання рекомендувалося проводити у відповідності до навчального плану протягом теоретичного навчання в училищах по дві академічні години на тиждень.

Додаткові заняття призначалися для учнів, які були недостатньо підготовлені до виконання залікових вимог і навчальних нормативів, що відповідали нормативам комплексу ГПО.

Виробничу гімнастику рекомендувалося проводити після 2–3 уроків теоретичних занять або 2,5 годин виробничого навчання.

У позанавчальний час основними формами фізичного виховання в училищах була ранкова гігієнічна гімнастика; самостійні та секційні заняття фізичною культурою, спортом, туризмом; «дні здоров'я».

Ранковою гімнастикою учні займалися самостійно, а ті, що проживали в гуртожитках, – колективно під керівництвом громадських інструкторів.

Основою для *самостійних занять* фізичною культурою слугували домашні завдання, що давалися учням викладачами фізичного виховання.

Секційні заняття фізичною культурою, спортом і туризмом доповнювали роботу з фізичного виховання учнів у режимі навчального дня. Вони організовувалися радами колективів фізкультури ВДСТ «Трудові резерви» на основі самодіяльності за активної допомоги педагогічного колективу. Перевага надавалася секціям з тих видів спорту, яким були особливо значимі для виховання фізичних якостей і формування рухових навичок, потрібних для успішного оволодіння певною професією. Доповнювали позанавчальну фізкультурну роботу «дні здоров'я», які проводилися в училищах 1 раз у 2–3 місяці. Всі форми роботи з фізичного виховання учнів були органічно пов'язані між собою і вирішували спільні завдання, визначені у підготовці до майбутньої робітничої професії [4, с. 116–118].

Значний досвід розробки, апробації та впровадження у практику різних форм організації фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України у досліджуваний період став передумовою створення відпрацьованої та ефективної моделі системи організаційних форм фізичного виховання, яка була визначена у Комплексній програмі фізичного виховання учнів середніх професійно-технічних училищ (СПТУ), прийнятій у 1986 р. [9].

Так, у цій програмі всі організаційні форми фізичного виховання учнів профтехучилищ були поділені на чотири групи [2, с. 4]: уроки фізичної культури; фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня; заняття фізичною культурою, спортом і туризмом у позанавчальний час; основні загальні фізкультурно-масові, спортивні та туристичні заходи.

З метою сприяння професійній підготовці учнів програма містила матеріал, який сприяв розвитку психофізіологічних функцій, необхідних у трудовій діяльності. ППФП проводилася в основному на комплексних уроках фізичної культури, для чого спеціально підібраний навчальний матеріал органічно доповняв заняття з гімнастики, легкої атлетики або інших передбачених сіткою годин видах фізичної підготовки.

Навчальний процес з фізичного виховання планувався комплексно з урахуванням усіх форм проведення занять. Обов'язковими документами планування навчального процесу фізичної культури був графік навчального процесу, що визначав порядок засвоєння навчального матеріалу; конспект

уроку. Документи планування (крім конспекту) затверджувалися та контролювалися заступником директора з навчально-виробничої роботи. Основними документами обліку результатів навчального процесу з фізичного виховання був журнал теоретичного навчання навчальної групи, карта фізичної підготовленості учня.

Додаткові заняття (уроки) з фізичної культури і спорту проводилися для практично здорових учнів, але таких, що мають недостатній фізичний розвиток і слабку фізичну підготовленість.

Факультативні заняття (уроки) з фізичної культури і спорту проводилися за спеціальним розкладом щотижня в обсязі двох годин на першому курсі навчання і по одній годині на наступних у групах чисельністю не менше 25 осіб. Навчальні групи для факультативних занять формувалися з учнів, які не займалися в спортивних секціях. Факультативні заняття проводилися із загальної фізичної підготовки, а також за видами спорту і фізичних вправ, які сприяли кращому оволодінню учнями обраної ними робочої професії.

Гімнастика до занять проводилася в приміщеннях для теоретичних занять або майстернях під контролем викладача, який починав перший урок, або майстра виробничого навчання. Гімнастика до занять включала комплекси з 6–8 загально розвивальних вправ та проводилася упродовж 5–7 хв. перед початком теоретичних, лабораторних або виробничих занять.

Фізкультурні паузи рекомендувалося проводити на 25-х хвилинах третього і п'ятого уроків теоретичного навчання або третьої і п'ятої годин занять в навчальних майстернях. Фізкультурна пауза включала комплекси з 5–7 фізичних вправ, які проводилися протягом 4–6 хвилин.

Рухлива перерва проводилася тривалістю не менше 20 хв. Проводити її вважалося за доцільне після двох (у розрахунку по 90 хв.) уроків теоретичного навчання із врахуванням часу обідньої 60-хвилинної перерви.

Ранкова фізична зарядка у поєднанні із загартовуванням була обов'язковою для всіх учнів. У гуртожитку вона організовувалася керівником фізичного виховання і проводилася щоденно при безпосередній допомозі відповідального чергового по навчальному закладу, громадськими інструкторами на відкритому повітрі і з елементами тренування – біговими вправами на витривалість та водними процедурами.

Заняття в групах (секціях) загальної фізичної підготовки і ГПО, спортивних та туристських секціях, секціях спортивного удосконалення. У групі (секції) загальної фізичної підготовки та ГПО застосовувалися гімнастичні, акробатичні, легкоатлетичні вправи; біг на лижах і ковзанах; спортивні ігри; подолання смуги перешкод; заняття на тренажерах. Заняття у спортивних та туристських секціях проводилися за програмами ДЮСШ (дитячо-юнацьких спортивних шкіл) з видів спорту 1–2 років навчання.

Фізкультурно-спортивні заходи у гуртожитку: ранкова фізична зарядка; заняття у спортивних та туристських секціях, групах ЗФП, атлетизму,

ритмічна гімнастика; заняття клубу любителів бігу та ходьби; дні здоров'я і спорту; спартакіади у гуртожитках; походи вихідного дня; змагання типу «Веселі старты» тощо.

Заняття в групах (клубах), які об'єднували любителів оздоровчого бігу і ходьби, велоспорту тощо організовувалися для раціонального використання вільного часу, зміцнення здоров'я та профілактики захворювань, різнобічного фізичного розвитку, поліпшення загальної працездатності, підготовки і здачі нормативів комплексу ГПО, оволодіння основами техніки в обраному виді спорту та об'єднання у Клуби любителів фізичної культури і спорту.

Близький туризм (туристичний похід вихідного дня). На практичних заняттях і під час походів особлива увага приділялася туристській підготовці: орієнтування за картою і без неї, визначення сторін, складання атласу маршруту, подолання перешкод, страхівка учасників, рятувальні роботи, надання первинної допомоги, складання звіту.

Спортивні змагання у навчальних групах. Змагання з видів випробувань комплексу ГПО для всіх учнів.

Самостійні заняття учнів фізичною культурою і спортом (виконання домашніх завдань) були доповненням до уроків фізичної культури і сприяли формуванню самостійності, самодисципліни, впровадженню фізичних вправ в повсякденне життя учнів, відповідно до рівня їх фізичної підготовленості.

Щомісячні дні здоров'я і спорту. У цьому заході брав участь весь контингент навчального закладу. Зразки програм щомісячних днів здоров'я і спорту визначені наказом Державного комітету Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти від 31 грудня 1982 року № 164 (приклад програми дня здоров'я і спорту: одноденний туристичний похід з виходом всіх навчальних груп у заплановане місце зустрічі; проведення спортивних ігор та естафет на привалах і стоянках) [6].

З врахуванням матеріалів дослідження, стало можливим формулювання авторського визначення *фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України досліджуваного історичного періоду як педагогічно організованого процесу, який мав соціально визначені завдання, відповідний зміст, а також ефективну систему організаційних форми, методів, прийомів і засобів навчання та виховання і був спрямований на формування в учнів життєво та професійно важливих фізичних якостей за допомогою загальної, професійно-прикладної та спортивно спрямованої фізичної підготовки (через залучення до масового спорту та спортивне вдосконалення найкраще фізично підготовлених учнів у обраних ними видах спорту).*

Авторське ствердження про наявність спортивно спрямованої складової у структурі змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України пояснюється вимогами щодо обов'язковості

виконання спортивного розряду з будь-якого виду спорту для отримання високої підсумкової оцінки з предмета «фізичне виховання» [1, с. 129].

На теоретико-методологічному рівні досліджений історичний досвід можна використати для:

- розробки науково обґрунтованої концепції безперервної фізичної освіти молоді в Україні у контексті національно-патріотичного виховання, що ґрунтується поєднанні диференційовано-особистісного підходу та новітніх оздоровчих технологій;

- обґрунтування актуальності перебудови фізичного виховання у системі профтехосвіти України та вдосконалення організаційних і методологічних засад педагогічного процесу;

- розробки нових моделей та принципів відомчо-галузевого, а також громадського управління системою фізичної підготовки робітничих кадрів на сучасному етапі;

- обґрунтування основних принципів та положень адаптації програм фізичної підготовки робітничих кадрів до сучасних технологічних та екологічних умов;

- відродження забутих організаційних та педагогічних систем у сфері фізичного виховання молоді, історичний досвід яких недостатньо активно використовувався протягом десятиріч;

- подолання шаблонних стереотипів мислення при історичних оцінках становлення та розвитку фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України впродовж досліджуваного періоду.

На основі аналізу сучасного стану організації та ефективності фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти України, тенденцій, що складаються в управлінні фізичною підготовкою кваліфікованих робітників, можна визначити наступні напрями використання дослідженого історичного досвіду на практиці:

- впровадження сучасної моделі безперервної, ступеневої, обов'язкової фізичної освіти молоді в Україні;

- розробка, впровадження державних стандартів та перевірка системи диференційованих показників і критеріїв оцінки ефективності фізичної підготовки молоді в Україні;

- усунення суперечностей в сучасних нормативних документах, що регламентують організацію фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України;

- удосконалення науково-методичного забезпечення фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України;

- підготовки викладачів з фізичного виховання зі спеціалізацією роботи у сучасних навчальних закладах професійно-технічної освіти України.

1. Программа физического воспитания учащихся городских и сельских профессионально-технических училищ (с рекомендациями по профессионально-прикладной физической подготовке) / Гос. ком. СМ СССР по проф.-тех. образованию, Центр. совет ВДСО «Трудовые резервы». – М. : Трудовые резервы, 1971. – 166 с.
2. Комплексная программа физического воспитания учащихся средних профтехнических училищ / Госком СССР по проф.-тех. образованию, Центральный совет ВДСО «Трудовые резервы». – М., 1986 – 72 с.
3. Спутник работника физической культуры и спорта / под ред. П. Ф. Савицкого. – К. : Здоров'я, 1990. – 349 с.
4. Спутник физкультурного работника : [сборник] / под общ. ред. В. А. Ивонина. – М. : Физкультура и спорт, 1977. – 367 с.
5. Справочник физкультурного работника / авт. : М. А. Мариняко, А. А. Костенко, В. И. Тритиниченко и др. ; под ред. и с предисл. П. Ф. Савицкого. – 2-е изд, доп. и перераб. – К. : Здоров'я, 1976. – 343 с.
6. Столбов В. В. История физической культуры : учебник для студ. пед. ин-тов по спец. № 2114 «Физ. воспитание» и № 2115 «Нач. воен. обучение и физ. воспитание» / В. В. Столбов. – М. : Просвещение, 1989. – 288 с.
7. Теория и методика физического воспитания : [учебник для ин-тов физ. культуры] : В 2 т. Т.2 : Методика физического воспитания лиц различного возраста / авт. : В. Д. Хухлаева, В. Г. Яковлев, А. А. Чубанова ; под общ. ред. О. Д. Новикова. – М. : Физкультура и спорт, 1968. – 216 с.
8. Программа физического воспитания учащихся учебных заведений проф-тех образования / Всесоюзный научно-методический центр проф-тех обучения молодежи. – М., 1977. – 94 с.
9. Комплексная программа физического воспитания учащихся средних профтехнических училищ / Госком СССР по проф.-тех. образованию, Центральный совет ВДСО «Трудовые резервы». – М., 1986 – 72 с.

Рецензент: д.пед.н., профессор Поташнюк И. В.